

TÓTFALUSI KIS MIKLÓS
„ERDÉLY FÉNIKSZE”

ÍRTA
CSERNÁTONI GYULA

A TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNAK ÁLLÍTANDÓ SIREMLÉK JAVÁRA

KIADJA
RUZICKA GYULA

KOLOZSVÁR
AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA
1894

TARTALOM

A kiadó előszava

I

Tótfalusi Kis Miklós neveltetése. Amszterdami tervei a »magyar bibliá«-t illetően és tökéletessége a betűmetszés művészetében. Akadályok honfitársai részéről. A »magyar biblia« nyomásának teljes befejezése. Világhírű lesz; Medici Cosmos és a római pápa is vele dolgoztatnak. Honvágy. Visszatérés Erdélybe és az »aranyos bibliák« veszedelme Lengyelországban.

II.

Kilátások egy »országos nyomda« felállítására. Megnőszül. A nép nevelésére és a latin helyett nemzeti iskolák létesítésére vonatkozó tervei. A papok és professzorok békétlensége.

III.

Egykorúak a Tótfalusi ellen folytatott hajszárról. Miért üldözték az »eclesiasticus«-ok? Erdély a Tótfalusi visszatérése idejében. A professzorok és a »vasműves«. A keresdi út és az Apologia Bibliorum.

IV.

Tótfalusi helyesírási újításai.

V.

Tótfalusi üldöztetése; »Mentsége« és halála.

A kiadó előszava

Közel kétszáz év óta alussza örökálmát az »Erdélyi Fénisz«, a legrégebb magyar nyomdászok nagymestere, nemzeti művelődésünk egyik legkiválóbb harczosa: Tótfalusi Kis Miklós. Sirhalmát az idő boronája egyenlővé tette a föld színével, korhadt sirkövét a kegyeletlenség félre gurítá rendeltetése helyétől.

Maholnap semmi látható jel nem marad, mely a kegyeletes utódot sirhalmához vezesse annak a férfiúnak, aki már két évszázad előtt dicsőséget szerzett a magyar nyomdászatnak a külföld e téren előhaladottabb nemzetei előtt, s aki idehaza törte azt a göröngyös utat, melyen az akkor még embrio-korát élő nyomdászatunk és ezzel karöltve nemzeti művelődésünk oly nehezen haladhatott előre.

Úgy tűnik elő, mintha a sors még halála után századokkal is igazságtalan akarna lenni e nemes hivatása teljesítésében és az előítéletekkel való küzdésben megtört férfiú iránt.

Pedig nem úgy van!

Mert hisz' kevesen lehetnek hazánk művelt fiai közt olyanok, akik nem tudnák ki volt Tótfalusi Kis Miklós; akik ne ismernék el, mily nagy szolgálatot tett a magyar nyomdászat és nemzeti művelődés előbbvitel körül s akik nem tartanák méltányos dolognak, hogy az életében oly kevésbé méltányolt férfiú emlékének tartozunk legalább annyival, hogy sirját pusztulásba menni ne engedjük.

E tudat vezérelhette *dr. Gyalui Farkas* egyetemi könyvtáristát urat, midőn a kolozsvári könyvnyomdászok egyletében 1892. febr. havában azon indítványt tette, hogy az egyesület vegye gondozás alá nagynevű elődjét, a 190 évvel ezelőtt elhalt Tótfalusi Kis Miklós pusztulásnak indult sirját, s bármi módon hasson oda, hogy elkorhadt sarköve helyett mielőbb méltó emléket állítson fel. Ez indítványt nagy lelkesedéssel fogadta el az egyesület s nyomban el is határozta, hogy márczius 20-án, Tótfalusi halálának 190-ik évfordulóján a kolozsvári temetőben emlékünnepelet rendez s gyűjtést indít a felállítandó siremlékre.

Az ünnepélyt meg is tartottuk, koszorút helyeztünk a sirra és a sajtó egyhangú elismerése szerint sok szép dikciót mondottunk el ottan, s mint a ki dolgát legjobban elvégezte, két év alatt ismét nem tettünk semmit ez ügyben, míg nem a folyó év elején csekélységem kerülvén az egyesület élére, első kötelességemnek tartám figyelmeztetni a tagokat az elhanyagolt kötelesség teljesítésére, midőn aztán a gyűjtés eszközzésével én bízattam meg.

Két hónapon keresztül fáradoztam ezzel, de olyan csekély eredménnyel, melyet jobb föl sem említeni. Lehet, hogy az én buzgóságom volt lanyha, de lehet az is, hogy sokan azok közül, a kikhez fordultam és még fordulni szándékozom, nem ismerik eléggé Tótfalusi érdemeit s ez okozza, hogy kérésem oly kevesek előtt talál meghallgatásra. Ennek következtében érlelődött meg bennem az a gondolat, hogy Tótfalusi életének és áldásdús működésének rajzát minél szélesebb körben terjesszem el.

Fogyatékos tehetséggel számot vetve, gondolni sem mertem arra, hogy az életrajzot én írjam meg, azért *dr. Csernátoni Gyula* besztercze-naszód-megyei kir. tanfelügyelő urat kértem föl, hogy Tótfalusiról az Erdélyi Irodalmi Társaságban valamint az Erdélyi Múzeum-egyletben már régebben közölt tanulmányait engedje át e célra, és ő lekötő szívességgel nemcsak ezt tette, hanem e tanulmányt egy kerekded egészszé bővíté ki úgy, hogy tudtommal a magyar irodalomban ennél kimerítőbben nem foglalkozott még e kérdéssel senki.

E művecskét 5000 példányban abból a célból nyomattam ki, hogy azt 15 krjával elárúsítva, 750 frt bevételhez jutok, melyből a nyomtatási és egyéb költségeket leszámítva marad még annyi, miből egy diszes siremléket állíthatunk fel. Így tehát mindazok, akik e művecskét megvásárolják, egyúttal adakoznak is a Tótfalusi Kis Miklósnak állítandó siremlékre.

És nekem erős a hitem, hogy találkozni fog e hazában 5000 olyan a szépért és nemesért lelkesülni tudó ember, ki e művecske megvásárlása által elősegíti a kolozsvári nyomdászegylet által kitűzött nemes cél megvalósítását.

Vajha ne csalatkoznám!

Kolozsvárt, 1894 augusztus havában.

Ruzicska Gyula
kiadó.

I

Tótfalusi Kis Miklós neveltetése. Amszterdami tervei a »magyar biblia«-t illetően és tökéletessége a betűmetszés művészetében. Akadályok honfitársai részéről. A »magyar biblia« nyomásának teljes befejezése. Világhírű lesz; Medici Cosmos és a római pápa is vele dolgoztatnak. Honvágy. Visszatérés Erdélybe és az »aranyos bibliák« veszedelme Lengyelországban.

A kolozsvári temetőben, a balra vezető mellékút közepe tájától mintegy 30-40 lépést egyenes irányban fölfelé haladva: egy félig-meddig elsüllyedt, koporsó-alakú sirkőre akadunk. Ez alatt nyugszik *Tótfalusi Kis Miklós*, a maga korában világhírű férfi, a kit a nagytudományú Bod Péter »Erdély Fénikszé«-nek nevezett – mint mondja – azon »ritka madár«-ról, a mely »megéhvén a maga hamvából ujjitja meg magát« és a melyhez az »igen ritka, az Istentől különös ajándékokkal felékesített embert szokták hasonlítani«.

Köröskörül jeltelen, elhagyatott sirok domborúlnak, amelyeket már nem látogat senki, mintha csak a sors teljes nyugalommal akarta volna jutalmazni azt, a ki életében annyit hánykódott és szenvedett. Mert e nehéz kökoporsó egy átküzdött nagy tragédiának záró-jelenetét példázza. Egy szünet nélküli, bénító küzdelemnek, a melyet egy nagyratörő lélek előbb a szegénység és az élet terhei, utóbb pedig a világ kicsinyeskedései, az emberek irigysége és kislelkűsége ellen folytatott. Az előbbieket felett győzedelmeskedett, az utóbbiak azonban korai halálba kergették. Ellenségei még azután sem hagytak föl az üldözéssel, hanem gondosan megsemmisítettek minden írást és könyvet, a mely utána fönmaradt, úgyannyira, hogy csak a véletlen tartott meg műveiből két-három példányt, a melyek alapján – csak nagy körvonalokban – e rövid vázlat is készült.

Tótfalusi Kis Miklós 1650-ben született Alsó-Miszt-Tótfaluban, Nagybánya mellett. Szüleinek szegény sorsa talán meg sem engedte volna, hogy valaha taníttassák, ha csak Horti István, akkor nagybányai református lelkész, később fogarasi pap és erdélyi püspök, észre nem veszi a gyermek rendkívüli tehetségeit s magával nem viszi a nagybányai iskolába. Innen, ugyancsak Horti ajánlatára, a nagyenyedi kollégiumba kerül, a hol egyike a legkiválóbb tanulóknak. Alig végzi itt a felsőbb osztályokat, máris seniorsággal és praeceptorsággal bízzák meg. Ez alatt azonban jóltevője, Horti István fogarasi pap lesz, mire *Tótfalusi* is oda kívánczik s az ottani iskolában három év alatt az abc-től kezdve a retorikáig mindent tanít s a grammatikában és szintakszisban nagy tökélyre viszi.

E mellett folyton gyűjt és takarékoskodik, hogy tanulmányai befejezése céljából egy pár évig külföldre mehessen. A Horti ajánlgatásai következtében Tofeus Mihály, akkori erdélyi ref. püspök figyelme is ráirányul s 1680-ban, mikor *Tótfalusi* végre 350 tallért összezsugorgatván, Amszterdámba készül, a fejedelemmel egyetértve megbízza, hogy az ott nyomuló magyar biblia korrekturájára is felügyeljen.

Tótfalusi azonban nem az az ember volt, a ki ha valamihez hozzáfogott, csak úgy félbe-szerbe végezte volna. Kimenetele után rögtön meggyőződött, hogy egy teljes és minden tekintetben megfelelő magyar biblia kinyomatásához több tanulmány, több pénz és előkészület szükséges, mint a mennyivel az illetők hozzáfogtak s mint a mennyit az ország az akkori körülmények szerint áldozhatott. Tehát már 1681 januáriusában levelet ír Pápai Páriz Ferencz nagyenyedi professzorhoz, a melyben tudósítja, hogy ő maga fogott hozzá a betűmetszés tanulásához és ő szándékozik a nyomtatást megkezdeni és bevégezni. Páriz-Pápai ugyanazon év júniusában, egy lelkes és buzdító latin levélben válaszol neki. Erre azonban kevés szüksége van *Tótfalusinak*, mert ő ekkorra már bámulatos előhaladást tett művészetében. Eleinte félévi 200 frtért mestert fogadott magának, de ez, mikor észrevette rendkívüli tehetségét, megdöbben és úgy

nyilatkozott, hogy saját honfitársai közül százezer forintért sem tanítana egy ilyen tehetségű embert, mivel elvenné a kenyerét.

Tótfalusit sem sokáig tanította. Mikor ugyanis az akkor nagy divatban levő iniciálék (kezdőbetűk) metszésére került a sor, a mester határozottan megtagadta a tanítást. Tótfalusiban azonban nem csüggedt el, hanem éjet-napot összetéve, önszorgalommal kezdett tanulni. Mikor pedig majdnem képzelhetetlen fáradságait teljes siker koronázta: egy nagy és szép fogadást tett, hogy *t. i. a magyar bibliát a saját maga által metszett betűkkel és az utolsó polturáig a maga költségén fogja kinyomtatni és nemzetét egy olyan bibliával megajándékozni, a melyhez hasonló a föld kerekiségén még nem nyomtatott.*

Emberi erőt csaknem felülmúló elhatározás ez, ha meggondoljuk, hogy ekkor mindössze csak kétszáz tallér készpénze volt, holott céljainak megvalósítása legalább is 40-50 ezer tallért igényelt. Jóakarói egyenesen istenkísértésnek mondták e tervet – de ő maga így nyilatkozik róla: »ha isten ihlette belém azt az indulatot: tehát bizony engem egészségben megtart, míg az véghez megyen. Énnekem pedig csak a' kell, egészség, mely meglévén, mind reá érkezem lassan-lassan«.¹

Ez elhatározástól kezdődnek valódi küzdelmei és szenvedései. A biblia kinyomtatása és az ehhez szükséges különféle betűk metszése öt évi szakadatlan munkájába került. Közbe-közbe természetesen másoknak is kell dolgoznia, hogy a céljaira szükséges pénzt előteremtse. Ő maga a lehető legerényebben él s ekkori életmódját így írja le: »Néha egy hónapig is bizony bort nem ittam és ennél alábbvaló s oltsóbb eledellel lehetett, olyannal éltem, olyan szűkös költő voltam, hogy véghez vihessen azokat, a mikhez kezdtem. Sokszor úgy kiadtam a pénzemet a könyvnyomtatóknak, hogy kenyérvételre is egy poltrám sem maradt.«. (Mentsége.)

Pedig akkor már nagy ember kezd lenni. Rendkívüli tehetségének magok a híres hollandiai mesterek is hódolnak és elismerik, hogy mindnyájukat felülmulta. Az éjszakát nappá kell tennie, hogy a művelt világ minden részeiből hozzáözönlő megrendeléseknek eleget tegyen. Németország, Anglia, Svéd- és Lengyelország mind csak vele akar dolgoztatni, úgyannyira, hogy a mint maga kifejti: »Ha pénzgűjtésben gyönyörködtem volna és célul fel nem tettem volna azt, hogy hazámat, valamint lehet, segítsem kevés erdélyi ur volna, a kivel cserélnék pénz dolgából,« mert »néha targonczával tolyták a pénzt szállásomra«. (Mentsége.) Nagy híre még a georgiai királyhoz is eljut, a ki maga írja le anyanyelvének alfabetjét, hogy Tótfalusiban betűket metszen nemzete számára. Tótfalusiban pedig nemcsak kimetszette, hanem a kézirat alapján meg is alakította a Georgiában beszélt nyelv nyomtatott írását, mivelhogy ott azelőtt soha nyomtatott könyv vagy nyomda nem létezett.

Nem csoda hát, ha ily előzmények után végre-valahára honfitársai is tudomást szereznek róla, és – igyekeznek előhaladásában és szándékaiban meggátolni.

A biblia nyomtatása ugyanis már nagy sikerrel folyt, mikor egyszer csak az erdélyi ref. egyház és ország felküldött embere megérkezik és mindenképpen azon van, hogy Tótfalusiban munkájában megzavarja s még az amszterdami konzisztóriumot is összegyűjti ellene. Tótfalusiban bámulva értesül, hogy irigyei annyi mindenféle vádat kovácsoltak ellene otthon, a felől, mintha a biblia szövegét meghamisítaná, hogy maga a hatalmas Teleki Mihály is így nyilatkozott róla: *Azt az embert a tengerbe kéne vetni a bibliájával együtt.*

¹ M. Tótfalusiban K. Miklósnak, maga személyének, életének és különös Tselekedeteinek Mentsége. Kolozsvárott 1698 Esztend. (A kolozsvári ref. kollégium Tséri Verestói György püspök által kézíratiilag kiegészített példánya, lapszámok nélkül.)

Azonban meg lévén győződve törekvéseinek tisztaságáról és bízván erejében és tehetségében, bátran felelte a konzisztórium előtt: »Si totus mihi Mundus se opponat, ego me toti mundo opponam; nec desistam, dum spiritus hos reget artus. Minthogy tudom, hogy istenemmel kezdettem az Istenemnek indításából és benne ő Felsége segít olyan láthatóképpen engemet«. (Mentsége.)

De szerencsére jóakaró barátai és pártfogói is vannak, a kiknek levelei és biztatásai következtében új kedvet kap és munkáját »cum Triumpho« bevégezi. Öt évvel előbb szerény 200 tallérral fog a nyomtatáshoz – és most 4500 teljes bibliája, 4200 új-testamentoma s ugyanannyi kis formájú zsoltára áll készen, mind pompás, arany kötésben, oly nyomással és kiállításal, a melynek csodájára messze földről jártak, mert hasonló remeke a könyvnyomtatásnak addig még nem volt. És a mi fő: mindezeket a saját erején, két keze munkájával állította össze, a nélkül, hogy bárkitől is kért – vagy elfogadott volna valami segítséget.

Alig várja már, hogy haza mehessen, mert oka van hinni, hogy Erdélyben is megváltozott iránta az eddigi ellenséges hangulat. Mikor ugyanis Zsoltárának egy példánya a fogarasi országgyűlés folyamán a Teleki Mihály kezeibe került, annyira el volt ragadtatva annak tökéletességétől, hogy az ülésterembe sietvén, dicsekedve mutogatá és így szólt: »Urak, haza kellene ám ezt az embert hozatni, de arra pénz kell. No, ki mit ad?« (Mentsége.) – S erre ő maga nyitja meg az adakozók sorát és rövid idő alatt majdnem 200 arany gyűl össze, a melyet el is küldenek Tótfalusinak útiköltségül.

De Tótfalusi két évig még Amszterdamban marad, hogy elvállalt munkáit befejezze. Ez idő alatt tizenötezer forintnál többet szerez, a mely összegből 11 ezeret III-ik Cosmos firenzei nagyhercegtől kap, a ki vele állíttatja helyre nyomdáját s igen előnyös ajánlatok mellett csábítgatja magához. Legnagyobb dicsősége azonban mint protestáns embernek az volt, hogy maga a római pápa is nála rendelt betűket.

Mindezen csábító ígéretek és kedvező kilátások egy pillanatra se térítették el kitűzött céljától, a mely abban állott, hogy hazamenjen és művészetét nemzete javára gyümölcsöztesse tovább.

Végre tizedfél évi távollét után ez a vágya is teljesült, s összecsomagolván 40,000 forint értékű biblia-készletét: Lengyelországon át Erdély felé indult. Itt azonban egy túlbuzgó katolikus főúr, a mint jószágán keresztülment, letartóztatá, mivel a könyvvlajstromban előforduló *aranyos-biblia* fölírást *áriánus*-bibliának olvasta s Tótfalusit valami csempésznek nézte, a ki az erdélyi áriánusokat akarja ilyen istentelen könyvekkel ellátni. Hiába járt Tótfalusi Varsóban a lengyel királynál s hiába küldött gyors futárt az erdélyi fejedelemezhez és hiába hozott ez komoly izenetet az erdélyi rendektől: a lengyel úr hajthatatlan maradt és csakis annyiban engedett, hogy nem égetteté meg a könyveket, mint a hogy előbb szándékában volt, hanem azt mondá, hogy egyenesen a pápához küldi, a ki aztán úgyis megteszi azt velök Rómában.

Végre is a véletlen jött segítségül, mert valami hegyi tolvajok Lengyelországba ütvén, fölégettek egynehány kastélyt és kolostort, mire a lengyelek azt híván, hogy ezeket bizonyosan a magyarok küldték reájok a letartóztatott bibliákért – menten kiadták őket, de előbb felfogadtatták Tótfalusival, hogy többször nem küldet reájok ilyen veszedelmet.

Ennyi sok akadály és késedelmezés után tudta elérni hazáját, lelkében reményekkel és vággyal, hogy annak mentől többet használhasson. Az úti költségül kapott 200 aranyat sem költé el, hanem 2200 forintra egészítvén ki: a Hollandiában tanuló szegény magyar ifjak fölsegélésére fordította.

II.

Kilátások egy »országos nyomda« felállítására. Megnőszül. A nép nevelésére és a latin helyett nemzeti iskolák létesítésére vonatkozó tervei. A papok és professzorok békétlensége.

Nem tagadható, hogy Erdélybe érkezésekor eleinte mosolygott felé a szerencse. Teleki Mihály azzal biztatá, hogy alkalmat nyújt neki egy nagy nyomda fölállítására, a mely az országé – és egyszersmind a református egyházé lenne. Ez volt Tótfalusinak a legnagyobb ámbíciója. Tehetségének és művészetének egész erejét szándékozott erre fordítani, hogy az egész művelt világ szeme Erdély felé forduljon és onnan vegyék a mintát kiadványaikhoz. A leendő nyomda helyéül – mint legalkalmasabbat – Kolozsvárt választotta ki, hová a legjobb kilátásokkal telepedett meg. És valóban minden körülmény kedvezni látszott terveinek. Apafi Mihály fejedelem kegyesen fogadá; Teleki Mihály úgy megszerette bibliáját, hogy azonnal 100 példányt rendelt belőle – s Pataki István professor is, az ország akkori egyik legnépszerűbb embere, csábító színben ecseteli neki a jövőt. »Meglátja (úgymond) kegyelmed, hogy ha megházasodik és így látják kegyelmednek valósággal a haza szolgálatjára való itt maradó szándékát: ki szekér buzát küld, ki hordó bort, ki verő disznót, ki tömlő turót kegyelmednek, úgy, hogy helye sem lesz hová tegye.« (Mentsége.)

Tótfalusi meg is fogadta a jó tanácsot, nőül vévén Székely Máriát, egy Székely András nevű tekintélyes birtokos, nemes ember leányát. Most már nem volt egyéb hátra, minthogy munkához fogjon és felállítsa nyomdáját; betűmetsző- és betűöntő-műhelyét.

Lelkében azonban egy más tervet is melengetett. A magyar népet akarta ellátni olvasmányokkal és ezáltal az intelligencia azon fokára emelni, mint a melyen a külföldi nép állott.

De, hogy ezt elérhesse, előbb az iskolákat kellett volna gyökeresen reformálni és a latin nyelv helyett a magyar nyelvet tanítani bennök. Mert: »nem mindeneket kellene a Deák nyelvnek tanulásával terhelni; bárcsak a magok születési nyelveken tudnának olvasni, csak ezzel is sokra mehetnének. A szegény ember azért idegenkedik sokszor gyermekének taníttatásától, hogy látja, mely sok esztendeig kinyomoznak az iskolába majd mindeneket a Deák nyelvvel, mégis kevés mehet perfectióra. De ha csak a maga nyelvén való olvasást tenné fel czélul, kevés idő kellene arra, és kevés volna olyan szegény ember, a kitől annyi költség ki nem sülné.« (Mentsége.)

De az ily elvekkel, valamint azzal, hogy bibliájában az ortografiát megjavította és több ezerre menő sajtóhibát kiigazított, maga ellen zúdítá az akkori latinos világot s a papok és professzorok túlnyomó nagy részét. Szép reményei hamar elhervadnak s az óhajtott nyugalom és csöndes munkásság helyett, folytonos harczban és izgalomban kell élnie. Úton-útfélen megtámadják; bevádolják a nagy urak előtt; rágalmakat terjesztenek róla a nép között; üldöztetik a törvénnel; meghurczoltatják perekkel, elvonják kedvencz foglalkozásától és akadályozzák a munkában.

E művelet főmozgatói különösen Csepregi T. Mihály kolozsvári pap és Némethi Sámuel kollegiumi professor.

III.

*Egykorúak a Tótfalusi ellen folytatott hajszáról. Miért üldözték az »ecclesiasticus«-ok?
Erdély a Tótfalusi visszatérése idejében. A professzorok és a »vasműves«.
A keresdi út és az Apologia Bibliorum.*

A rendelkezésre álló nagyon csekély és egyoldalú adatok miatt különösen érdekli a kutatót, hogy midőn Tótfalusi az egész művelt világ magasztalásának és elragadtatásának khórusától kísérve Erdélybe érkezik, miért talál itt oly sok gúnyolódóra és ellenségre? Honnan van, hogy ellenfelei oly elkeseredett harcot folytatnak vele szemben, melynek végczélja gyanánt nem elégsznek meg az egyén elpusztításával, hanem művei megsemmisítését is kimondják, hogy az utókor számára egyetlen tény se maradjon fenn, a mely a Tótfalusi létezéséről és szerepléséről tanúskodhatnék? Miért van az, hogy a legkicsinyesebb eszközöktől, hírhordástól, rágalmazástól, pletykától, árulkodástól, úton-útfélen folytatott intrikától sem riadnak vissza, csak hogy lehetetlenné tegyék s az egyesek részéről netalán nyilvánuló legcsekélyebb rokonszenvet is elfordítsák tőle? Hiszen úgyszólván egy egész társadalom ilymértékű hajszája egyetlen emberrel szemben, majdnem példátlanak mondható.

Ha az egykorú irodalmat kutatjuk, nem találunk művet, a mely erről felvilágosíthatna. Párizs-Pápai az »Erdélyi Féniksz«-ben, Bod Péter »A szent bibliának historiájá«-ban és a »Smyrnai szent Policarpus«-ban keresztül síklanak a dolgon s csak a tényt említik meg, a nélkül, hogy részletezni próbálnák. Benkő is csak érinti viszontagságait s annyit mond róluk a »Transilvania« II-ik kötetének 325-ik lapján, hogy »post reditum in Transilvaniam, inter varia vitae fata, multis Patriam libris beavit.«

A valóságnak legmegfelelőbb és egyszersmind legtárgyilagosabb ítéletet bizonyosan Enyedi István nagyenyedi theol. professzornál olvashatnók, a kinek fölötté elmondott halotti prédikációja, az akkori idők szokása szerint, majdnem egy kis kötetet tesz. Azonban az illető beszédnek a Tótfalusira vonatkozó része úgy a kolozsvári ref. kollégium, mint az erd. múzeum példányaiból ki van szakítva, még pedig hitem szerint szándékosan. Ez abból következtethető, hogy az erd. múzeum példánya a gr. Kemény József gyűjteményéből került s az általa nagy gonddal felkutatott és egybeállított »Halotti beszédek Tárá«-nak XIX-ik kötetében foglaltatik, több egészen teljes halotti prédikációk társaságában. Kemény Józsefről pedig, a ki évek hosszú során át rendszeresen gyűjtötte és gondosan bekötötte a halotti beszédeket, nem lehet föltenni, hogy mindent el ne követett volna e csonka példány kiegészítésére vagy pótlására, ha ugyan teljesen épet kaphatott volna valahol. Ez minden utánjárásom mellett még eddig nekem sem sikerült. Fölötté gyanús körülmény az is, hogy mindkét említett példány a 34-ik lapon kezdve van megcsonkítva, a mely így végződik: »Eddig vagyon az én tanításom, a felvött Leczkéből«. Erre szokás szerint az alkalmi körülmény tárgyalása (itt tehát Tótfalusi élete) következne s a lap alján ott is van a következő lap két kezdő szava: »A mi...« de a többi részlet megsemmisített. A szándékosságot még valószínűbbé teszi az, hogy Enyedi István jóakarója és pártfogója volt Tótfalusinak s így bizonyosan bővebben kiterjeszkedett életének és küzdelmeinek azon részleteire is, a melyeket többi kortársai elhallgatnak, vagy csak alig érintenek.

Pusztán csak a rendelkezésre álló csekély számú adatokra s az egykorúak véletlenül elejtett szavaira és czélzásaira támaszkodhatván tehát, arról győződtem meg, hogy Tótfalusi és tudománnyal foglalkozó kortársai legnagyobb részének egymástól való idegenkedése még arra az időre vihető vissza, mikor az amszterdami biblia még csak készülőfélben volt.

Tudjuk, hogy Tótfalusi a »status« és az egyház megbízásából ment külföldre azon útasítással, hogy az Amszterdamban nyomtatandó új biblia-kiadás korrekturáját végezze. E bibliának

közköltségen kell vala megjelennie s e célra némi adakozások már be is folytak. Az ország és a nagy közönség legalább így tudta a dolgot, mert azon nemes elhatározásról, hogy az egész bibliát a saját költségén és a saját maga metszette betűkkel nyomassa ki, továbbá emberfeletti szorgalmáról és roppant sikereiről, legfeljebb csak Páriz-Pápai és egy néhány bizalmasabb embere tudhattak.

A dolog tehát 1683. táján úgy állott, hogy az erdélyiek a magokénak hitték a készülőfélben levő bibliát s Tótfalusiban csak a saját költségükön künn időző korrektort látták. Tótfalusi ellenben már célja felé közeledett és minden segély nélkül, önállóan nyomtatta a bibliát, roppant utánjárással pótolgatván a Károlyi-féle fordítás hiányait s helyesírás tekintetében is a maga elveit követvén. A korrekturánál az Amszterdamban levő magyar ifjak közül is felhasznált egy néhányat, akik midőn hazakerültek, elbeszélték, hogy milyen újításokat eszközöl Tótfalusi a biblia szövegén. A hír, a mint terjedt, rövid időn azzá nőtte ki magát, hogy Tótfalusi *meghamisítja* a bibliát. Így lehet megérteni a hatalmas Teleki Mihály fent idézett lesújtó kifakadását Tótfalusi ellen; valamint az államnak és a ref. egyháznak azon intézkedését is, hogy rögtön egy biztost küldenek fel Amszterdámba, a ki a dolgoknak végére járván, Tótfalusit a további munkálkodásban meggátolja.

E körülmény egyszersmind azon korábbi feltevésünket is igazolja, hogy az állam és a ref. egyház még jogot formált az amszterdami bibliához. Kétségtől a biztost is ez a tudat bátorítja föl, hogy magát az amszterdami konzisztoriumot is összegyűjtse Tótfalusi ellen és ez elébe terjessze vádjait. A dolog akkora feltűnést keltett, hogy még a korrektorságban segédkező magyar ifjak is az egész nyomtatás abbahagyására akarták rábeszélteni Tótfalusit. Ő azonban meg lévén győződve törekvéseinek tisztaságáról és bízván erejében és tehetségében, bátran tehette meg a konzisztorium előtt előbb már szintén szó szerint idézett hatalmas nyilatkozatát.

Ez erélyes föllépésre a dolog – úgy látszik – annyiban marad, legalább folytatásának semmi nyomára sem akadtam. Tótfalusi gyarodik hírben, névben, vagyonban és mint nyomdász, az egész világon a legkeresettebb lesz. A hazamenetel s otthon nemzetének és felekezetének a páratlan szépségű bibliával való megajándékozása úgy lebeg előtte, mint egy távoli ábrándkép, a melynek megvalósítására nem kímél sem pénzt, sem fáradságot s a melyért feláldozza jövőjét és kecsegtető kilátásait. Sikereiről Erdélybe is eljut egy-egy hír, a hol az ellenségeskedés látszólag megszűnt ugyan vele szemben, de a rossz érzés, vegyülve egy kis irigykedéssel, sokak szívében ott lappangott² s csak a kedvező alkalomra várt, hogy kitörhessen.

Ez alkalmat meg is adták részben a körülmények s részben – ezek befolyása alatt – Tótfalusi maga.

Kevéssel azután ugyanis, hogy a saját erején elvégzett óriási munka által önbecsérzetében emelkedve s nagy sikerei és világhíre következtében egy kissé elkényeztetve 1690-ben³ visszajön: kénytelen észrevenni, hogy a viszonyok eltávoztása óta minden tekintetben megváltoztak. I. Apaffy Mihály t. i. ez évben meghal s ugyanekkor Erdély is elveszti önállóságát. Az osztrákok bejövételével nemcsak a politikai, hanem a társadalmi élet is átalakul. A régi intézmények iránt megszűnik a kegyelet s a Bécsből sugalmazott kormányzási rendszer egyik főelve az, hogy a múlt ha csak lehet, emlékeiben is megsemmisíttessék. Bethlen Miklós szomorúan panaszkodik, hogy a fejedelemszöny gyulafehérvári lakóházait, az »audencias vagy bokályos palotát« előbb Tavonat, utóbb pedig gróf Seau császári biztosok lakják – »s a

² A szt. Bibliának Historiája etc. Bod Péter. Szebenben 1748. 164. l.

³ Bod Péter. »Smyrnai Szt. Policarpus« 153. l.

bokályos házban, a hol a fejedelemnek majestasa volt – gróf Seauné vajas, tejes polcza lőn».⁴ Apor Péter az egyszerűbb, patriárchálisabb multat varázsolja vissza »Metamorphosis Transylvaniae«-jában, hogy maga-magával is elfeledtesse a jelen politikai és társadalmi újításait. Még a császárpárti Cserei Mihály sem állhatja meg, hogy ezek miatt olykor-olykor föl ne sóhajtson.

Természetes, hogy e körülmények az egyes egyénekre s az általános hangulatra és szellemre is befolyással voltak – s ki vehette volna e változásokat jobban észre, mint épen Tótfalusi, midőn tíz évi távollét után újból megérkezik Erdélybe, lelkében ugyanazon ideákkal, a melyekkel 1680-ban eltávozott.

Azt hiszem, hogy ez nagyon sokat megmagyaráz magaviseletének ellenségei által szemére vetett némely túlságaiból.

Most azonban csak a főkérdést tartva szem előtt, bizonyos, hogy az itthoni viszonyok a legnagyobb mértékben kedvezőtlenek valának reá és terveire nézve.

Mikor ugyanis Hollandiába ment, független országot és kálvinista hitű fejedelmet hagyott Erdélyben, a mely hit bátran volt államvallásnak nevezhető. Visszajövelekor a fejedelem meghal; az ország idegen uralom alá kerül s a vallás, amelynek érdekében küzdött és munkált, többé már nem az államfő és az állam vallása. Midőn eltávozott, egy ország érdeklődése kísérte s a theologiai tudományok és biblia-ismeret annyira hozzá tartoztak az általános műveltséghez, hogy maga a fejedelem is írt és fordított e szakba vágó munkákat. Mikor visszatér, egy új aera kezdődik, a mely lekötve és elfoglalván a kedélyeket: nagy áldozatai, nagy híre s egy országos nyomda- és betűöntő-műhely iránt táplált nagy terve többé már nem tudják az általános érdeklődést fölkelteni.

Ilyenek voltak a külső körülmények, a melyek ugyan fölötté lehangozhatták a – műveiből ítélve – nagyon érzékeny, könnyen sérthető s a sokat dolgozó emberek módjára: izgatott és ideges természetű Tótfalusit, – de ez akadályok általában mégis csak fokozólag hatottak tettejére s csak küzdeni kényszeríték, a mitől pedig ő sohasem irtózott.

A mint azonban Kolozsvárt megtelepszik s bibliáját terjeszteni kezdi, újból lábra kap róla a régi hír, hogy t. i. a szöveget meghamisította. Nyíltan azonban még senki sem meri a szemébe mondani, de a háta mögött annál jobban terjesztik. A közönség nagyon könnyen meggyőződhetett volna ugyan a vád alaptalanságáról, mert a biblia elé nyomtatott előszóban érthetően és röviden el van mondva, hogy az egész újítás a Károlyi-féle szöveg némely érthetetlen helyeinek a héber és görög szövegből való kiigazításában; a versek helyes megszaggatásában; a könyvek és részek u. n. »summázás«-ának megrövidítésében – s végül az ezer számra menő sajtóhibák s a következtelen helyesírás megjavításában áll. Úgyde a nagy közönség akkor sem igen szeretett maga meggyőződni valamiről, hanem sokkal szívesebben hallgatott az információkra. A jelen esetben pedig az információk a kolozsvári ref. papoktól és professzoroktól származtak, élükön a már említett Tsepregi T. Mihály pap és Némethi Sámuel kollegiumi professzorral.

E dolognak természetesen előzményei is vannak, a melyek szintén nem mellőzhetők.

A fennevezett tudósokat ugyanis a Tótfalusi bibliájában a helyesírás megváltoztatása és a Károlyi-féle fordításon tett korrekciók sértették, de korántsem azért, mintha ezek helyességéről ők maguk is meg nem lettek volna győződve, hanem azért, hogy egy »vasműves« – a mint Tótfalusit gúnyosan nevezték – ilyesmire vállalkozni merészel. Még ingerültebbek lettek akkor, midőn tapasztalták, hogy Tótfalusi a nyomdájából kikerült műveken olykor-olykor

⁴ Gr. Bethlen M. Önéletleírása. Kiadta Szalay László II. k. 182. l.

itthon is teszen egy-egy stylaris javítást. Némethi Sámuel professor pld. még azt is érzékenyen veszi tőle, ha a sajtóhibákat kijavítja, s szemébe mondja neki, hogy »Nem szeretem a tudós Typographust.«

Tótfalusi azonban másként vélekedett. Sokoldalúsága és tudományos készsége lehetővé tették, hogy ne csak mesterember és egyszerű nyomdász legyen, a ki nem bajlódván a szöveggel, gépiesen szedi az egyik betűt a másik mellé, hanem egyszersmind tudományosan képzett olvasó is, a ki munka közben gondolkozik, bírál, töpreng, refleksiókat tesz, – sőt ahol szükségesnek látja, még: javít is.

Az ő korában ezért inkább még örvendeniök kellett volna a szerzőknek, mert hiszen akkor az egyes nyomdákban nem voltak korrektorok s a kiszedett szöveget sem lehetett annyiszor és olyan könnyen elküldözgetni a távolabb lakó szerzőkhöz.

A kevésbé felfuvalkodottak csakugyan jó néven is vették tőle, ha a sajtóhibákon kívül néha a saját figyelmetlenségökből származó lényegesebb tévedéseket is kijavítja. Páriz-Pápainak egyik munkájában pld. a cím így hangzott: *Az úri méltósággal és azt virtusokkal nyomozó* etc. Tótfalusi észrevette, hogy itt hiányos az értelem s betoldotta a »méltósággal« után a »fényes« szót, miáltal a mondatnak teljes értelme lőn. »Többször is azelőtt tselekedtem én így az ő kegyelme írásival«, írja »Mentségé«-ben. »Igaz dolog, hogy mikor a' Monodia Apafianát tsinálta ő Kegyelme, melyek elég rendes Versek voltak: tsak megizentem ő kegyelmének az errorokat, melyeket benne *deprehendáltam* 's maga *corrigálván*, azt írja nékem: »*Bezzeg az ilyen Typographust szeretem én!*«

Tótfalusi büszke is erre és a hasonló nyilatkozatokra s egész önérzettel hivatkozik Mentségében több helyütt reájok, felsorolván a sok iskolát, a melyeket végzett s a melyek mintegy jogot adnak reá, hogy »ne tsak azt a bakkot nyúzza, a melyet azelőtt.«

Igen jellemző azonban a többi tudósok nagy részének szellemére és fölfogására nézve az alábbi pár történet.

Összegyűjté egyszerre Tótfalusi a papokat és professzorokat azon czélból, hogy az akkori három erdélyi kollégium közmegegyezésre jusson a »*Classicus Authorok* iránt, *corrigálják* kivált a *Grammaticat* mely igen *vitiose* vagyon.« A jelenlevők átlátták, hogy úgy a Grammatica, mint az egyes szerzők művei a sok utánnyomás és lelkiösmeretlen korrekció következtében hemzsegnének a hibáktól; ígérték is, hogy kijavítják és új kiadást rendeznek sajtó alá, – de aztán mégsem csináltak semmit.

Végre is Tótfalusi végzi el a munkát sok fáradsággal és nagy utánjárással, de mikor egy tanuló a nyilvános vizsgálaton, a melyen Tótfalusi is jelen volt, az új Grammatika szerint mond el egy szabályt, Némethi professor rákiált és kényszeríti, hogy a régi, hibás szerint feleljen.

Ehhez hasonló eset az is, midőn Szatmári professor a Catechesis nyomtatása alkalmával egy néhány javításért így támadja meg: »Soha sem kellene affélékkel bébelődni, ha rosszúl volnának is a Locusok 's egyebek, tsak tanulná affelől a gyermek: hiszem osztán, ha felnőtt észre veszi, hogy nem úgy vagyon ez, vagy amaz, és osztán jól megtanulja.« »Ez tsak olyan«, – felelé rá Tótfalusi, – »mintha valaki a' gyermeket arra tanítaná, hogy a hattyu fekete 's a holló fehér, hiszen ha felnőtt, észreveszi, hogy nem úgy van, és igazán megtudja.« (Mentsége.)

Ime, ilyen gondolkodásúak voltak a Tótfalusi ellenfelei és ilyenszerű előcsatározások vezették be az ő legnagyobb és a maga részéről is a legfontosabbnak tartott küzdelmét; azt t. i., a melyet bibliája védelmére folytatott.

Az első nyílt támadás ez ellen a keresdi útban történt, hova Tótfalusi a Némethi Sámuel és talán a Tsepregi társaságában ment a Bethlen Elek temetésére. Számításom szerint (mert

pozitív adatokhoz eddigelé még nem juthaték) ez 1697-ben lehetett. Útközben a többek közt a Tótfalusi bibliája is szóba jövé, »egyik ő kegyelmek közül«, a mint Mentségében panaszolja, »azt mondja: Énnem Istennek hálá, Jansonius nyomtatta bibliám vagyon. A másik ezt: Én szert nem tehettem mindeddig arra; hanem ezzel kell e túrnöm. A harmadik: Énnem is vagyon ugyan, de a' hét esztendőttől fogva én bizony nem is olvastam«. Tótfalusi érzékenyen feljajdul e sértegetésekre. »Melyiknél mi lehetett ellenem mérgesebb szó?« kérdi Mentségében. »Mind a két házára támasztom, hogy ha nem nagy, éngem fojtogató méltatlanság vólt-é szemembe ollyakat hallanom.«

Ez útban még több sérelme is történik s ellenfelei ekkor lépnek föl nyíltan, de a legnagyobb és legérzékenyebb ez, mivel egész élete küzdelmeinek és ámbicziójának eredményét támadja meg. Ezért hazaérkeztekör rögtön hozzá is lát és kiadja bibliájának s az abban követett helyesírásnak védelmére a következő című latin munkát: *Apologia Bibliorum* Anno 1684. Amstelodami impressorum, ut et Orthographiae in iis observatae, in tres partes divisa: I. Epistolam Apologeticam, in qua ut plurimum tractatur de alterationibus quibusdam, quae in ea editione contigerunt, earumque generibus, cum exemplis. II. Catalogum vocum ibi omissarum, hic restitutarum, ubi interim signantur (duntaxat) loca de necessariis mutationibus, vel aliis difficultatibus. III. Ratiocinationem de Orthographia eo modo instituenda. Ad multorum praejudicia de iis concepta medendum cum coactione a nobis invisus expressa. Per Nicolaum Kis de M. Tótfalu. Claudiopoli Anno 1697. Kis 8° 118 számozatlan lap.

IV.

Tótfalusi helyesírási újításai.

Minket ez alkalommal főként a mű III-ik része érdekel, a melyben azon nyelvészeti és helyesírási elvek vannak kifejtve, a melyeknek alapján bibliáját nyomtatta.

E nagybecsű értekezés már 1684-ben ki volt dolgozva, valószínűleg azért, mivel az országos biztos zaklatásai sejtették vele, hogy egykor igazolnia kell magát, másfelől pedig azon munkatársaival is meg kelle ösmertetnie elveit, a kik a korrekcióban segédkeztek neki. Hogy az ellenében már akkor fölmerült vádakokat illetékes helyen eloszlassa, úgy az Apológiának, mint a helyesírási résznek kéziratát elküldé Tofeus Mihály püspöknek. Ez azonban – mint az Apologia előszavában írja – nem sokkal ezután meghalt és utána jóltevője és barátja: Horti István lett az erdélyi püspök. Horti elolvassa védelmét és aggodalmait s egy levélben, a melyet Dézsi Mártonnal együtt írnak alá, a többek között így vigasztalja Tótfalusit: »Tsuda volna inkább, ha oly nagy jószágos tselekedet sok és nagy akadályok nélkül menne véghez.« Talán e megnyugtató levélre czéloz Mentségében Tótfalusi, midőn az Erdélyből felküldött biztos zaklatásainak elbeszélése után így folytatja: De nem sokára jött Erdélyből a vigasztaló hír s én munkámat cum Triumpho bevégezém etc.

Elég tehát, hogy ez önigazolása után megnyugodott s az Apologia az Orthographiával együtt kéziratban maradt, mivel a keresdi útban történetkéig nem volt többé nyíltan és leplezetlenül megtámadva bibliájáért. Különb is nyelvészeti és helyesírási elveit két tanítványa és egykori amszterdami dolgozó-társa hirdette már az ország két nagyhírű tanintézetében: Tsétsi Sárospatakon, Kaposi pedig Gyulafejevárt.

A keresdi útból azonban visszatérve, újból elővette rég pihenő kéziratát s egy kissé kibővítve és átdolgozva – a mint már fennebb említve volt – 1697-ben világ elé bocsátá.

Mellőzve tehát ezúttal az Apologia I-ső és II-ik részét, az alábbiakban kizárólag csak a III-ikat ösmertetem.

Az első pár sorban arra hivatkozik, hogy már előtte igen kitűnő férfiak foglalkoztak a nyelv természetének vizsgálatával, mint Pázmány Péter, Molnár Albert, Geleji, Medgyesi Pál, Apáczai stb. Ő természetesen főként a nyomdász szempontjából állítja össze szabályait és megfigyeléseit, mert műveiben több helyütt kifejezett meggyőződése, hogy a nyomdásznak tisztában kell lennie azon nyelv természetével és helyesíráásával, a melyen dolgozik.

A szavak helyes leírásában két főelv vezet, ú. m. az »euphonia« és a szavak gyökerének lehetőleg tisztán való megőrzése. »Euphonia« vezeti pld. az ilyenekben: *babbal, renddel, csúffal, szaggal* stb. hol a *val-vel* rag (a mit ő postpositionnak nevez) első betűje a jóhangzás kedvéért olyan mássalhangzóvá lesz, mint a minővel az illető szó végződik.

A legelső szabályt az alany és állítmány egyezésére adja és kikél az ilyen használat ellen: *Embereknek szokása, Angyaloknak serege, Juhoknak nyájja*, e helyett, hogy: *Embereknek szokások, Angyaloknak seregek*, mivel az előbb idézett kifejezések csak akkor lennének helyesen alkalmazva ha az alany is egyes számú lenne, mint pl. *Ember szokása*.

Azután a személyes névmásokról beszél, igen érdekesen fejtegetvén a kapcsolatot köztök és a birtokos személyragok között. Az *enyém m*-je szerint meg van ebben: *szolgám*; a *tiéd d*-je a *szolgád*-ban; a *mienk nk*-ja a *szolgánk*-ban etc. Erről egyszersmind eszébe jut megróni a következő használatot: *Megmossák azoknak lábokat; Tanítsák meg az ő fiokat*, mivel *lábok* és *fiok* itt nem elvontan vannak használva, következésképpen tehát *lábaikat* és *fiaikat* kell írni.

A következő fejezet a kiejtés meg a leírás közötti különbségeket tárgyalja találóan megválasztott példákkal és helyen-helyen igen jó humorral. Erre vonatkozó fejtegetéseit Apáczai, Geleji és Pázmány műveire alapítja, mint a kik nemcsak kiváló stylisták, hanem egyszersmind nyelvtudósok is valának. Már itt hangsúlyozza, hogy a leírásnál a szavak gyökerét is mindig tekintetbe kell venni.

Az ilyeneket pld. mint *mondja, látja, akarhatja*, jóllehet a kiejtésben: *mongya, látytya és akaratytya* hangzik, mégsem úgy kell leírni, mivel a nyelvtanilag kikeresett gyökér: *mond, lát és akar* s ezekhez illesztendő a ragok. A ragoknak a törzshöz való hozzájárulásáról és az itt előfordulható különféle esetekről igen részletes fejtegetést ad, miközben szellemesen polémizál azok ellen, a kik a leírásban főként a kiejtést tartják szem előtt, mert hiszen az egyes szavakat a különböző vidékeken más- és másféleképpen ejtik ki. Ezt pld. hogy: *Ő nagysága Kegyelmednek szolgálatját izente s a báránt megküldte* a kiejtés szerint így kéne leírni: *Ki endnek szoálatját izente s' a' báránt mekküldte*. E módszer szerint a mellett, hogy a legtöbb szónak a gyökere elveszne: egyöntetű helyesírás sem fejlődhetné ki s ortográfia helyett állandóan kakográfia uralkodnék.

Ezek után áttér a *képzőkre* s legelőször a melléknevek alkotását mutatja be egy pár példában. Az *s* képzővel formáltatnak pld. *ruhá-s, balhá-s, erő-s, kapu-s* etc. Hiba tehát s nyelvtanilag ki nem magyarázható, ha valaki megkettőzteti az *s*-set és így ír: *lyukass, laposs, vizezz*; vagy pedig, ha ragok is járúlnak a szóhoz: *üressen, veressen, sebessen*. Még az *éppen-t* sem kell így írni, mert e szó úgy származik az *an-en* hozzátételével az *ép-től*, mint a *szépen* a *szép-től*.

A következő és a hozzájuk hasonló szavak, mint: *kaszálok, kapálok, szolgálók, sajtolók* kivétel nélkül egy *l*-el írandók, mert a gyökérben (*kasza, kapa, szolgál, sajtó*) nem fordul elő az illető betű. Ellenben ezt, hogy beszéllek két *ll*-el kell írni, mivel a *beszéd*-ből származik s tulajdonképen így kéne lennie: *beszédlek*. *Hallok, hallgatok és állók*-ban a két *l* már a gyökérhez tartozik s ezért mindig két *l*-el kell őket írni.

A középfok képzője a *bb*, mint pld. *rövidebb, vénebb, gazdagabb, jámborabb*. Felemlíti azonban, hogy sokan így írják: *erőssebb, hamissabb, hegyessebb* etc. már pedig, ha ez jó lenne, akkor a többi szavakat is következetesen így kellene leírni: *röviddebb, gazdagabb, jámborabb* stb.

Az elvont szavakat rendszerint *ság-ség*-el alkotjuk, mint *nagy-ság, kicsiny-ség, hosszú-ság, szép-ség*. Nem szabad tehát ilyen formán alkotott szavakat így írni: *ditsősség, illendősség*.

A VII-ik Regulában éles megkülönböztetést teszen a *ba-be* és a *ban-ben* használata között, kimutatván, hogy amily nagy hiba latinul ezt írni: *Ingrederere in domo*, vagy: *In pagum habitat*;– épp akkora hiba magyarul ez is: *Eredj a házban*; A *faluba* lakik. Ezzel kapcsolatos, hogy a *ban-ben* a szó végén soha sem írandó két *n*-nel – és nagy hiba az így ragozott szavak után még az *is* szócskát is kapcsolni ilyen formán: *városbannis, templombannis*.

Az *egy* szó leírásában szintén nagy következtelenséget tapasztal, mert némelyek *edgy*-nek, mások *eggy*- vagy *egygy*-nek írják, holott, a mint számos példából és összevetésekből bebizonyítja, egyszerűen csak *egy*-nek kell írni.

Mintegy önkénytelenül merül föl ezek után Tótfalusi előtt a kérdés, hogy ha egy kis gondolkodással minden szó helyes leírását el lehet találni: honnan csúszik be mégis az igen tanult és tudós emberek írásaiba is annyi és oly könnyen elkerülhető hiba, mint: *prédikállok, szegényebb* stb? Ennek okát a következő szellemes hasonlattal magyarázza meg »Sicut enim in Sideribus, si contingat alicubi aliquam maculam in suo motu impediri et haerere, mox alia in eam impingens etiam haerebit, mox plures etc. et sic successu temporis tanta macula accrescit, ut totum sidus obtegat. Ita in linguarum usu facile potest unus aliquis errare, ab eo (praesertim si homo sit auctoritate pollens) errorem accipiet alter, tum tertius etc. et

consequenter in universam nationem dimanare potest abusivus et erroneus loquendi, atque (iuxta loquutionem) scribendi modus.« Tovább folytatva a penna luxusának nevezi az ilyen leírást: Apaffi, Bánffi, Samuell; – és a kimondásának az olyat, midőn több betűt hangoztatunk a szükségesnél. Erre nézve az egyszeri enyedi diákot hozza fel példa gyanánt, a kitől ilyen latin olvasást hallott: *St. Paulli Apostolli Epistollae sont obscorae* etc. Hasonló módon származhatott a: *szollok, vizessebb*-féle beszédmód is.

Végül főlemlíti, hogy rendszerint az indulatok is befolyásolják a szavak kiejtését, mert a haragos anya így fenyegeti meg gyermekét: Bizzony megverlek!

Ezek után még egy egész sereg megjegyzést közöl kortársai téves írásmódjára nézve.

Igy pl. megrója azt a szokást, hogy a parancsoló mód *d*-jét sokan elhagyván, így írnak: Én ártatlan életemet őrizz meg; ellenségeimet kergess el etc.

Az *a* és *az* használatát is élesen megkülönbözteti és megmagyarázza, a mi igen fejlett nyelvérzékre mutat abban a korban, mert erre nézve még azután is nagyon sokáig zavar mutatkozik az egyes íróknál. Tótfalusi azonban még azt is határozottan kimondja, hogy tulajdon nevek előtt »facile et eleganter carere possumus ea particula« – tehát ne mondjuk és írjuk e helyett: *Pál megdorgálá Pétert* így: *A' Pál megdorgálá a' Pétert*.

Tulajdonnevekben, még ha idegenek is, – szerinte – az *y*-nt *i*-vel kell helyettesíteni, mivel az *y* a magyarban csak a *g*, *l*, *n*, *t* lágyítására szolgál; egyebekre nézve pedig az *i* betű pótolja. Egyszerű *i*-vel írandók tehát az ily szavak is, mint Babilon, Tirus, Illiria, Siria stb.

Hasonló okokból a *c* helyett is mindig *k*-t; a *ph* helyett pedig *f*-et kell használni, valahányszor ebben az értelemben fordulnak elő, pl. Kajafás, Publikánus, Kanaánbeli, Kapernaum, Pátriárka, próféta, Sofonías stb. A *ph* helyettesítése annyival is inkább szükséges, mivel az enyedi diák az így leírt »Paphus« helyett »pap-hús«-t olvasott, a mi nem is csoda.

Teljesen fölöslegesnek és szükségtelennek tartja a *th*-t is, mivel a magyar szavak gyökerében nem fordul elő. Egyszerű *t* betűvel írja tehát csak az ilyen szavakat: Názáret, Berlehem stb.

Ime, rövid kivonatban ez a Tótfalusi »Ratiocinationem de Orthographia« stb. cz. munkájának menete és tartalma.

Az előzményekből kiviláglik, hogy e mű is csak egy része a megtámadóival szemben kibocsátott Apológiájának; inkább *önigazolás* tehát, mintsem rendszeres *nyelvtan*. Innen magyarázható meg rapszodikus szerkezete, hogy t. i. egyik tárgyról minden átmenet és előlegesen megállapított terv nélkül szökik át a másikra úgy, hogy a kis mű a maga egészében azt a benyomást teszi, mintha egy szellemes ember ötletei és reflexziói lennének összegyűjtve benne.

Ismétlem azonban, hogy neki soha sem volt szándékában tudományos magyar grammatikát írni és előtte más cél nem lebegett, minthogy a bibliájában a kortársakétól eltérő és általa helyesnek gondolt írásmódot igazolja és támadóival szemben megvédelmezza.

Úgy hiszem, hogy ma, csaknem 200 év után, bátran igazságot szolgáltatathatunk neki, mert az általa hírdetett elvek túlnyomó nagy része ma már kétségbevonhatlanul el van fogadva és mai helyesírásunknak is alapjául szolgál. Toldi azt mondja róla a »Corpus Grammaticorum« előszavában, hogy vele »kezdődik sajátkép újabb nyelvészetünk.«

Ezzel szemben Jancsó Benedek az 1881-iki »Figyelő«-ben közölt nyelvtörténeti tanulmányaiban azt állítja, hogy Tótfalusi csak a helyesírás szabályaival foglalkozott s munkája nem nyelvtudományi dolgozat, a miért nem is tárgyalja bővebben.

Részemről e kérdésre vonatkozólag határozottan a Toldi nézetéhez csatlakozom, mert igaz ugyan, hogy a főczél nála mindig a helyesírás, de mikor az egyes szavak leírási módját magyarázza: egyszersmind grammatikailag is elemzi őket; kikeresi gyökereiket; vizsgálja a

képzők és a ragok természetét s olyan általános szabályokat ad, melyeket bátran nevezhetni grammatikai definícióknak.

A mi ezek után a kérdés polémikus részét illeti, az ismertetett munka egyszersmind befejező momentuma gyanánt tekinthető azon elkeseredett harcnak, melyet a Tótfalusi ellenségei az amszterdami biblia helyesírásáért indítottak. Oly érthetően és meggyőzőleg vannak ebben indokolva az egyes állítások, hogy nehezen vállalkozhatott volna valaki a kortársak közül megczáfolásukra. Azonban senki sem is gondolt erre, hiszen láttuk a Szatmári meg a Németi professorok eseteiből, hogy a saját rideg önzésükben elmerülve még a legegyszerűbb igazságot sem engedték közel férközni magukhoz. Tótfalusi talpraesett önigazolása tehát nem hogy meggyőzte volna őket, hanem még inkább felbőszíté. A gyűlölet természetesen annál nagyobb volt az ő részükről, mentől inkább tapasztalták, hogy Tótfalusinak igaza van. Miután azonban ellen-argumentumokat nem hozhattak föl, minden erejükkel arra törekedtek, hogy ne csak a Tótfalusi gyűlölt személyét, hanem *munkáit* is megsemmisítsék, mint a melyek az utókor előtt a saját gyengeségöket bizonyíthatnák.

Erre indul meg aztán az a kétségbeesett hajsza Tótfalusi ellen, a melyet előbb említék, de természetesen nem az irodalomban, hanem – a mint az ily ellenfelekhez illik – csak a kulisszák mögött.

V.

Tótfalusi üldöztetése; »Mentsége« és halála.

E nemes ellenfelek először is a könyvkötőket, a kik akkoriban egyszersmind könyvárúsok is voltak, ingerelték föl ellene, mivel Tótfalusi nem akarván nyereszkeskedni, pompás kiállítású bibliáit rendkívül olcsón árúsította el.

Azután eljárják a tanácsnál, hogy házáat adó alá vessék és katonákat (vagy a mint akkor mondták: németet) szállásoljanak hozzá, mivel ő nem »eclesiasticus« – és így immunitást nem élvezhet – holott ha Tótfalusi mindjárt nem lett volna is akadémiákon, a fejedelemtől immunitási jogot nyert, mikor haza költözött. Ebből végtelen sok kellemetlensége származott – sőt a katonai parancsnok egyszer még a várdára is vitette, a miért tiltakozott a katonai beszállásolás ellen.

Azt is megteszik vele egyszer, hogy egy lakoma alkalmával a vargák közé ültetik, mivel ő csak »vasműves« és így mester-ember.

Vádolják továbbá azzal, hogy miért foglalkozik gazdasággal is: miért nem fordítja egész idejét a betűmetszésre? Ezért addig járnak Bánffy György gubernátorhoz s addig sugnak-búgnak, hogy fölingerlik, minek következtében a gubernium egész váratlanul valami pert indít ellene és feleségének kis örökségétől is megfosztja. Némethi Sámuel még ezzel sem elégszik meg, hanem a püspök előtt is bevádolja, hogy igen jól folynak a dolgai, mert lovakat és marhákat tart.

E tervszerű és kicsinyes, de éppen azért lélekemésztő áskálódás annyira megy, hogy még hazájának tett áldozatait is kétségbe vonják és annak a Tótfalusinak, a ki Hollandiában 2 betűért egy tallért kapott, szemére vetik, hogy itt 100 betűért 25 pénzt vesz!

Ezenkívül hírdetik és füle hallattára is beszélik, hogy Szenczi Ábrahám sokkal különb nyomdász volt nálánál. Csúfolkodnak vele, hogy cifrán jártatja a feleségét és tolakodónak nevezik, a miért a templomban a papok székébe ül.

Tótfalusi e tűzként terjedő rágalmak ellenében nagyon keveset tehetett; csak azt tapasztalta, hogy mindenki elfordul tőle, mint a ragályos betegről. »Mert én – mondja magáról – meg kell vallanom szóval igen boldogtalan ember vagyok, kivált ha confundálnak: úgy, hogy ha annál igazabb ügyöm van is, magam mellett illendőképen nem ágálhatok. Mert én hallgató ember vagyok és hogy olyan vagyok, ne tsudálja senki, mert az a mesterség, melyet én oda fel üzem tizedfél esztendeig, annyira megkivánja, hogy az ember reá függessze minden elméjét és szemeit, hogy semmi képpen nem lehet ezt jól tractálni s egyszersmind beszélni. Innét volt, hogy kivált eleinte, mód nélkül elszoktam volt a beszédűl. Hogy haza jövék pedig azolta a sok tribulatio kimondhatatlan sok búba és melancholiába merite«. (Mentsége.)

Arra határozta hát magát, hogy az ellene elterjesztett vádakkal és rágalmakkal szemben irodalmilag védekezik.

Igy keletkezett 1698-ban a »M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga Személyének, életének és különös tselekedeteinek Mentsége« stb.

E munka úgy kor- mint művelődéstörténelmi szempontból egyike a legkiválóbbaknak és legérdekesebbeknek egész irodalmunkban. Majdnem gyerekes őszinteséggel tárja itt föl szívét és ragyogtatja tehetségét, meg sokoldalú ismereteit. Sehol sem durva, vagy kíméletlen; elösmeri a mások érdemeit, de büszke önérzettel ismétli több helyt, hogy jó pap, jó professor vagy jó hivatalnok más helyt is van elég, de hozzá hasonló művész, a maga szakmájában egyetlen egy sincs széles e világon!

De ellenségei sokkal elfogultabbak és korlátozottabbak valának, hogy sem ezt életében elismerték volna, – sőt mindenképpen arra törekedtek, hogy e máris a kétségbeesésig üldözött embert végképen megsemmisítsék.

És ez sikerült is nekik. A Tótfalusi egykori jóakarói már mindnyájan a sirban nyugodtak. Erdélyt sem a fejedelmek kormányozták többé. Páriz Pápai, Bethlen Miklós és Enyedi Sámuel szívvel-lélekkel mellette valának ugyan, de oly kevesen nem szállhattak szembe egy egész dühöngő táborral, a mely még istentagadással és vallástalansággal is vádolta Tótfalusit. Tsepregi és Némethi Sámuel tehát szövetségben a gubernátorral, még azon évben (1698.) zsinat elibe idézték, a mely arra kényszeríté, hogy egy világ elé bocsátandó nyilatkozatban úgy Apológiáját, mint Mentségét visszavonja és annak összes példányait »bona fide« mind előadja, hogy megsemmisíttessenek. Tótfalusi e nyilatkozatot 1698 június 13-án ki is bocsátotta, mire a fennjelzett két műnek példányait úgy elkobozták, hogy a latinból ma már csak 8; a magyarból pedig csak két ép és egy kézírattal pótolta példány ösmeretes.

Ez az utolsó csapás végkép megtöré úgy testi, mint lelki erejét. Ettől kezdve már csak élő halott. A sok izgalom következtében a kezét, a melynek remekeit egy egész világ bámulta, szélütés bénítja meg s a híres, nagy férfiú elboruló elmével s hazájától elítélve, megvetve és kigúnyolva haldoklik esztendőkön át, a míg 1702-ben örök nyugalmat biztosít neki a várva-várt halál.

Sirja fölött az egyik szónok halálos ellensége Tsepregi T. Mihály volt; a prédikációt pedig Enyedi Sámuel, n.-enyedi theol. professzor és Tótfalusi jóakaró pártfogója mondotta.

Tudjuk, hogy e beszédek példányaiban az Enyedi Sámuel beszédének Tótfalusira vonatkozó része ki van szakítva. Ellenségei tehát még halála után sem pihentek.

A sors azonban gondoskodik róla, hogy a nagy szellemek emléke – bármi történjék is velök a földön – mindörökre és megsemmisíthetetlenül fennmaradjon. Pápai Páriz Ferencz mindjárt halála után versekbe foglalta életét. A kézirat később a Bod Péter kezeihez kerülván, jegyzetekkel látta el és »Erdélyi Fénisz« stb. címmel 1767-ben kiadta. Ugyancsak ő »A Szt. Bibliának Historiája«, valamint a »Smyrnai Szt. Polycarpus« cz. munkáiban is teljes nyíltsággal és elismeréssel szól Tótfalusiról.

Porladozó sirkövén a latin és magyar versek szintén Páriz Pápaiktól származnak, de Bod Péter némi eltéréssel közli a magyart. A kőkoporsó keleti oldalán ugyanis ez áll:

Tótfalusi Miklós nyugoszik ez helybe;
Magyarország szülte, Erdély felnevelte
Hollandia betűmetszésre s öntésre
Sok nemzetek nyelvén hirrel készítette.
Mondjad uton járó, Nyugodjék meg teste!
Busúlt lelkének lött Isten békessége:
Idegenségünket az Isten ne nézze;
Támasszon hazánknak inkább mást helyette!